

EMIL STOIAN

SEXTIL PUȘCARIU ȘI BRANUL. ULTIMA PARTE A VIEȚII*

0. Începuturile familiei cărturarilor Pușcariu pe meleagurile Branului se împletesc cu legendele de întemeiere a satului Sohodol, fac subiectul unor cronici bisericești și de multe ori au constituit farmecul și culoarea unor scrieri culte (vezi Pușcariu I. C. 1913, p. 5–11; Pușcariu–Pușcariu–Petrișor 2012, p. 33–45; Pușcariu 1968, p. 7, 377, 381; Pușcariu 1978, p. 510–512; Pușcariu 1998, p. 22–25; Faiciuc 2000, p. XIX–XX).

Preotul George Babeș (1930, p. 2), folosindu-se de povestirile auzite în copilărie de la bătrânii satului, care în acel timp aveau peste optzeci de ani, arată:

„Legenda spune că printre primii locuitori ai Sohodolului ar fi fost familia «Pușcașilor». Acești «pușcași», păzitori înarmați ai unor mănăstiri din Moldova contra haiducilor și a altor răufăcători, ei singuri ar fi prădat o mănăstire la care erau păzitori și au fugit cu mult bănet și odoară până în pădurile Sohodolului. Acești pușcași ar fi fost cinci frați. Urmăriți de aproape, patru din ei au scăpat cu prada, al 5-lea însă a fost prins, dus înapoi și condamnat”.

Primul cărturar al acestui neam din Transilvania – Ioan Cavaler de Pușcariu ne confirmă că:

„Familia Pușcașeștilor – după cum ne spune tradițiunea – se trage din familia Iuga din Marmația, trecută în Moldova, de unde în prima jumătate a secolului XVIII în urma unui război cu turcii pe timpul Cantemireștilor au trecut ca emigranți politici mai întâi la Casson în Săcuime, iară de aci la Brașov; aici, câștigându-și terenul Sohodolului din ținutul Brașovului, s-au așezat acolo trei frați cu familiile și cu servitorii lor. Fiind ei înarmați cu puști și vânători vestiți – au căpătat numele de Pușcași” (Pușcariu I. C. 1913, p. 5–6).

La rândul său, Sextil Pușcariu, referindu-se la „obârșia neamului” său, ne spune:

„În acest colț binecuvântat de țară au venit din alte părți cei trei frați: Iuga, Radu și Voicu. [...] Celor trei frați și tatălui lor le zicea Pușcașu. Numai la 1848, unchiul meu a schimbat acest nume în Pușcariu, iar după el s-au luat ceilalți Pușcășești” (Pușcariu 1998, p. 22).

În această veche familie, la 4 ianuarie 1877 se naște la Brașov al șaselea fiu al avocatului brănean Iosif Pușcariu și al Eufrosinei Ciurcu, pe nume Sextil-Iosif, care este urmat de încă doi frați și o soră.

* Textul de față face parte dintr-o lucrare mai amplă intitulată *Sextil Pușcariu și Branul*, în curs de publicare.

În anii copilăriei cunoaște atât viața și societatea Brașovului, cât și plaiurile și oamenii din regiunea Branului, acolo unde se găseau rădăcinile familiei paterne.

Nostalgia clipelor petrecute aici îl va urmări toată viața, indiferent că era student la Viena sau Leipzig, profesor la Cernăuți, Rector și profesor al Universității din Cluj sau reprezentant al României în înalte foruri internaționale, și va reveni adesea în opera sa memorialistică (vezi, mai ales, Pușcariu 1968, 1978, *passim*).

1. Avalanșa evenimentelor legate de cea de a doua mare conflagrație mondială îl găsește pe Sextil Pușcariu la vârsta senectuții și îi creează, din nefericire, multe și nemeritate suferințe.

Nora sa Maria Pușcariu (1907–1999), soția reputatului chirurg Radu Pușcariu¹, a trăit aceste momente grele, la Bran, alături de Sextil Pușcariu și de familia sa, fiind unul din cei mai fideli și importanți martori ai acestei perioade (Pușcariu M. 1999)². Iată ce a consemnat despre revenirea lor în Branul moșilor și strămoșilor săi:

„În anul 1944 ne-am strâns din nou la Bran, în vila Sextileștilor. Ne-au alungat din Brașov bombardamentele, așa că prin aprilie am plecat și ne-am instalat, împreună cu copiii, la Bran. Radu era mobilizat la un spital din Brașov. A venit și Lia cu fetița³, fără Grigorel⁴, care fusese chemat pe front.

Branul era plin de orășeni, de refugiați, care veneau să se adăpostească de bombardamente, presupunând că satul nu era ținta avioanelor, deși Tohanul, cu fabrica de armament, era destul de aproape. Lumea petrecea strașnic, fericită, bucurasă că are să se termine războiul și au să vie iar pacea și liniștea. Toți ne închipuiam că, războiul odată terminat, fiecare devine burghezul care a fost, se întoarce la căsuța lui, la ocupațiile și la petrecerile de care unii dintre ei nu fuseseră prea lipsiți nici în timpul războiului” (Pușcariu M., mss, p. 1).

Trăind o viață în spiritul muncii și al datoriei (se și definește undeva în *Memorii* drept un „sclav al simțului meu de datorie”), odată stabilit la Bran, Sextil Pușcariu încearcă să-și continue activitatea:

„Sextil a încercat să-și refacă programul de viață pe care îl ducea în alte veri la Bran. Înainte de masă se retrăgea în camera de lucru pe care o amenajase în pod, unde era complet izolat și avea liniștea necesară.

Acolo lucra toată dimineața, iar după-masa o petrecea în familie, ori se ducea, singur sau însoțit, la plimbări mai lungi. Locurile preferate erau Măgura și Predeluțul. Venea cu brațele încărcate de flori” (*ibidem*, p. 1–2).

¹ Amintim că Sextil Pușcariu a avut doi copii: Radu (1906–1978) și Lia (1907–1965) (cf. Faiciuc 2000, p. XXVIII, LXXXVI, LXXXVIII; Pușcariu 1998, p. 294 și *passim*).

² Aduc călduroase mulțumiri doamnei Marina Costescu, nepoata lui Sextil Pușcariu, pentru amabilitatea de a-mi pune la dispoziție acest manuscris și de a-l putea folosi în varianta originală la finalizarea lucrării. Textul manuscrisului a fost inițial înregistrat pe bandă magnetică și transcris apoi, fără modificări, fiind citit de fiica autoarei, Marina Costescu, la *Simpozionul Pușcariu (50 de ani de la moarte)*, Cluj, 3–5 iulie 1998. Vezi și Pușcariu M. 1999.

³ Viitoarea lingvistă Magdalena Vulpe (1936–2013).

⁴ Grigore Manoilescu (1898–1963), soțul Liei Pușcariu.

Vremurile erau grele, iar asupra familiei sale pluteau sentimente de incertitudine și de teamă:

„Dar, în casa noastră, neliniștea se citea pe fața fiecăruia și chiar pe fața lui Sextil, de obicei liniștită și nealterată. Era evident că pierdeam războiul. Nu-mi aduc aminte ca în casă să fi fost discuții și păreri împărțite despre război, despre ce va veni. Fiecare-și ducea gândurile și povara cu sine și numai întâmplător se vorbea despre sfârșitul pe care nu-l doream. Nici nu eram foarte la curent cu ce se întâmplă, nu știam exact pe unde sunt trupele rusești, nu știam dacă mai opunem rezistență sau nu. Trăiam într-o incertitudine și într-o îngrijorare continuă” (*ibidem*, p. 2).

În ciuda evenimentelor, Profesorul își continua activitatea:

„Sextil asculta cu regularitate radioul. El a fost acela care-n 23 august ne-a făcut semn să fim atenți la ce se vorbește la radio. Și cu toții, înmărmuriți, am ascultat discursul regelui. În afara casei noastre, veselie mare. S-a băut șampanie, s-a dansat, s-a veselit lumea. Noi tăceam. Gândeam foarte realist. Iar Sextil își urma programul de toate zilele: lucru, plimbări, seara radio și câte o pasiență” (*ibidem*, p. 2–3).

Întoarcerea armelor contra nemților și apropierea trupelor sovietice au adus neliniște și teamă în casa familiei Pușcariu:

„Când s-a auzit că niște ruși vor trece prin Bran, Lia cu mine și cu fetițele am plecat pentru câteva zile la Sohodol, unde era departe de șosea. Sextil și Leonora⁵ au rămas în Bran, simțindu-se protejați și de vecinătatea generalului Tătăranu, încartiruit în casa de alături” (*ibidem*, p. 3).

Șirul momentelor negre își făcuse apariția. Sfârșitul celui de al doilea război, urmările și schimbările produse au avut efecte importante în viața savantului și a familiei sale; la 21 septembrie 1944, primește o primă și grea lovitură: moartea iubitei sale soții Leonora Pușcariu.

„Viața a început să fie tot mai plină de evenimente. Între acestea a fost plecarea lui Radu pe front. Plecarea lui l-a impresionat pe Sextil și, cum era hipertensiv, cred că a avut o mare influență asupra sănătății lui. Nesiguranța de ce se va întâmpla îl făceau să fie peste măsură de îngrijorat, deși n-o arăta.

De acum încep încercările. Pe lângă schimbările care se petrec în țară, încep să ne atingă și nenorocirile din propria noastră familie. Încep arestările și, pe urmă, deportarea sașilor. În această atmosferă încărcată, sănătatea Leonorei, o ființă foarte sensibilă, se resimte. La mijlocul lui septembrie, o congestie cerebrală pune capăt zilelor ei” (*ibidem*, p. 4).

Domnița Ileana locuia în apropierea familiei Pușcariu, iar vizitele sale s-au transformat treptat în vizite de prietenie. La aceasta trebuie adăugat că Radu Pușcariu, fiul savantului, era chirurg și director al Spitalului „Inima Reginei Maria”,

⁵ Leonora Pușcariu (1884–1844), soția lui Sextil Pușcariu.

fiindu-i colaborator apropiat și de cea mai mare încredere (Ileana 1947; 1999, p. 274–276; 1954, cap. V; Besse 2010, p. 96; Cooke 2011, p. 139–157; Stoian 2012, p. 103–107). De aici și importanța mărturisirilor sale:

„Profesorul Pușcariu era văduv, soția sa a murit din cauza șocului când au venit rușii în 1944 și un grup de ruși au încercat să intre cu forța în casă” (Ileana 1954, cap. XI).

Deși aflat în plină forță creatoare, la 13 octombrie 1944, prin decretul 1092, este pensionat (Faiciuc 2000, p. LXXXIV).

Nimeni nu poate ști cu exactitate ce s-a întâmplat atunci în sufletul savantului; mărturiile existente vin doar să ne sugereze acele momente atât de grele. Iată rela-tarea nurorii sale:

„Sextil e trist și îngândurat. E un om obosit. Au avut o căsnicie plină de înțelegere și de dragoste. O căsătorie într-adevăr fericită. Pierderea Leonorei trebuie că a lăsat în el un gol enorm. Dar mersul vieții lui de fiecare zi nu s-a schimbat. Era mai trist, mai tras la față, dar n-a vorbit niciodată despre moartea Leonorei.

Viața în familie se schimbă din nou. Lia preia conducerea menajului, a casei și îngri-jirea tatălui ei. Eu sunt la Brașov cu copiii mei, acolo am catedra. Vin foarte des la Bran și ne întâlnim mereu. Sextil își face mai departe programul. În fiecare zi se duce cu ur-ciorul să aducă apă proaspătă de la izvorul de sub Măgură. Lucrează mai departe în bi-roul lui. Își face plimbările, acum mai scurte, luând, uneori, cu ele, pe cele două nepoate mai mari” (Pușcariu M., mss, p. 4–5).

Continuă activitatea de zi cu zi pe multiple planuri, iar Branul moșilor și stră-moșilor săi, căsuța sa de suflet, liniștea și aerul pur și ozonat îl atrag în mod irezis-tibil și, astfel, această ultimă parte a vieții o petrece aici, având nostalgia timpurilor de odinioară.

„Vremea trece, se apropie Crăciunul și, cu el, pregătirile pentru sărbători. Sunt mo-deste, dar totuși sunt. Primim colindători, încropim un pom de Crăciun – cam sărăcăcios și cam jerpelit –, o masă care să aducă aminte de Crăciunurile de altădată.

Așadar, suntem în ajunul Crăciunului 1944. Suntem în fața pomului de Crăciun, copiii se bucură de puținele jucării pe care le au și totul se desfășoară bine, până la un moment dat, când cea mai mică dintre fetițe se întinde ca să ia o bomboană din pom, trage de o rămurică și bradul se răstoarnă pe covor. Una din «cele mari» țipă de răsună casa. Nu s-a întâmplat nimic, o mică arsură pe covor, de la o lumânare. Dar această întâmplare așa de tare l-a speriat pe Sextil, încât nu după multă vreme s-a retras la el în cameră, emoționat.

Urmările acestui incident au venit după două zile. În dimineața zilei de 27 decem-brie, în timp ce se îmbrăca, Sextil simte că i se face rău. Îl întindem pe divan și consta-tăm că mâna și piciorul drept îi sunt paralizate, că nu mai poate vorbi. Suntem într-o situație foarte grea, pentru că în Bran, în momentul acela, se aflau doi doctori: unul prea tânăr, celălalt prea vârstnic ca să poată fi de ajutor. Reușim totuși să-l transportăm de

urgență la Brașov. Era încă în funcțiune sanatoriul Diaconeselor, unde îl internăm” (*ibidem*, p. 5–6).

„Prin toamnă, principesa Ileana se stabilește la Bran. Această împrejurare are mare influență asupra vieții noastre, pentru că aduce o senzație de securitate. Când a sat domnița Ileana la Bran ne-am simțit mai apărați, mai ocrotiți. Ea se bucura de mult respect la autorități și nimănui nu i s-a ntâmplat nimic rău în acea perioadă” (*ibidem*, p. 5).

În toți acești ani, Profesorul Pușcariu, suferind un atac cerebral, a fost bolnav mult timp. Noul regim îl considera dușman și pericol pentru orânduirea ce se plămădea și de mai multe ori poliția a venit să-l aresteze.

Domnița Ileana a descris un astfel de episod:

„Veneau mereu să-l aresteze. Am reușit să îl salvăm de câteva ori de la arest pentru că era foarte bolnav. Îmi amintesc că m-au sunat odată să îmi spună că din nou a venit poliția să-l aresteze. Am fugit de la spital peste pod, la casa familiei Pușcariu, unde l-am găsit pe profesor agitat. Știam că are tensiune mare și imediat am spart o venă și am lăsat să curgă sânge. Sângele i-a impresionat pe polițiști și au plecat” (Ileana 1954).

La rândul său, Maria Pușcariu își amintește că, deși Sextil Pușcariu era „încă în pat și paralizat”,

„Într-o dimineață sună la ușă trei persoane, trei bărbați, civili, și îmi arată ordinul de arestare a lui Sextil. L-am explicat că, desigur, nu mă pot împotrivi ordinului oficial, dar îi avertizez că starea sănătății lui e de așa natură, încât apariția lor în cameră în care se află ar fi pentru el o lovitură de moarte. Și oamenii au înțeles. Au dat un telefon, au primit ordin să nu intre în cameră, dar au rămas postați la ușă doi dintre ei. În urma intervenției prietenului nostru, dr. Cornel Cărpinișan⁶, care avea legături și era influent la poliție – era încă poliție, nu se transformase în miliție –, acesta reușește să-i convingă să se retragă cele două santinele și să fie numită o comisie de medici care să verifice și să constate că, într-adevăr, profesorul Sextil Pușcariu nu este transportabil. Acești doi doctori au fost foarte omenoși și nu i-au spus scopul vizitei lor, ci i-au spus că sunt prieteni de-ai fiului lui, care atuncea se găsea pe front, că ei vin de asemenea de pe front și-i aduc salutări și noutăți din partea lui Radu. Totul a mers cum trebuie, și Sextil n-a aflat de întâmplarea asta decât mai târziu, după vreun an de zile” (Pușcariu M., mss, p. 6–7).

S-au descoperit două certificate medicale privind starea de sănătate a savantului din acele momente atât de grele, unul eliberat de un doctor militar, celălalt de dr. Aurel Stoian, directorul Spitalului Bran⁷. De omenia acestor medici a fost legată libertatea lui Sextil Pușcariu.

⁶ Prof. univ. dr. doc. Cornel Cărpinișan (1904–1970), creatorul școlii românești de chirurgie toracică, a fost căsătorit cu dr. Livia Stoian din Bran, care avea casa tatălui său, prof. dr. Ioan Stoian, vizavi de vila lui Sextil Pușcariu. Protecția acordată de marele chirurg lui Sextil Pușcariu s-a putut realiza și datorită relației apropiate pe care acesta o avea cu Ion Gheorghe Maurer.

⁷ Copiile acestor certificate au fost prezentate, cu unele comentarii, de Raoul Mihai, director al Muzeului Național Bran, la *Întâlnirile științifice „Sextil Pușcariu”, 21–22 iunie 1997*, organizate de Asociația „Fiii și prietenii Branului”, Muzeul Bran, Centrul Național de cultură Bran, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” Cluj-Napoca.

Amintirile Mariei Pușcariu întăresc aceste convingeri:

„Acum, după atâta timp, privind înapoi cu obiectivitate, mă gândesc că boala lui Sextil a avut și o latură benefică: dacă el ar fi fost sănătos, cu siguranță ar fi sfârșit în temnițele de la Sighet sau de la Aiud” (*ibidem*, p. 7).

Dar necazurile se țin lanț; așa cum am arătat, la 27 decembrie 1944 este victima unui accident cerebral care-l va face să nu mai poată folosi mâna dreaptă. Cu perseverența-i cunoscută, învață să scrie la mașină cu mâna stângă și, cu eforturi deosebite, își continuă lucrările, își redactează memorialistica și își organizează corespondența.

„Odată cu primăvara, deci după câteva luni, Sextil este destul de bine ca să-l putem transporta din nou la Bran, ceea ce el așteaptă cu înfrigurare. Începe să umble, întâi condus de cineva, apoi cu bastonul, și, încet, iese și face câțiva pași în curte, plimbare – până la poartă – pe care are s-o reia apoi tot timpul.

Vine vara și primește scurte vizite ale rudelor și ale prietenilor: Lucia⁸ și Dorica⁹, surorile lui, Mocu Bologa, apoi, din Brașov, doctorii Ionel Cârstocea și Cornel Cărpinișan, Ion Colan, Lacea e posibil să fi fost,¹⁰ o dată Max Hacman, prietenul din Cernăuți” (*ibidem*, p. 7–8).

Pe fondul suferințelor sale, apare o rază de speranță și de mângâiere:

„Între timp se întoarce Radu de pe front și lucrul acesta îl bucură peste măsură, pentru că în timpul din urmă era foarte îngrijorat de viața lui Radu în plin război. Cu venirea lui Radu, avem și un doctor în casă, care-l poate supraveghea zi cu zi.

Radu e numit medic la spitalul din Bran [Ileana 1954, cap. XI – nota n., E.S.], încât ne statornicim cu toții acolo. Eu renunț la catedra de la Brașov și mă detașez la școala generală, devenită apoi gimnaziul din Bran. Așadar, familia este oarecum reîntregită.

Sextil ascultă radio, uneori i se pun, la pick-up, cele câteva plăci cu muzică simfonică aduse de la Berlin. Seara ne strângem toți în jurul mesei, după care noi femeile tricotăm și el face câte o pasiență. Fetițele au foarte mare grijă de Moșu, iar cea mai mică dintre ele este atât de atentă – îi acoperă, seara, picioarele cu o păturică călduroasă –, încât bunicul o numește «famulus»” (Pușcariu M., mss, p. 8).

Dacă suntem capabili să luăm în discuție multitudinea de dovezi legate de universul său sufleteș și afectiv, de armonia interioară și căldura emanată în raport cu semenii săi, vom putea să apreciem noblețea sa sufletească, rafinamentul și dimensiunea personalității sale. Reținem o mărturie în acest sens:

„Aici iese la iveală echilibrul sufleteș pe care l-a avut toată viața și pe care și l-a păstrat până în ultimele zile. Spunea celor care-l compătimeau pentru ce i s-a întâmplat, pentru boala care a căzut asupra lui, că nu cârtește, pentru că în viață a avut tot ce și-a dorit: o soție și copii pe placul lui, o meserie pe care și-a îndeplinit-o după placul lui, succese și împliniri” (*ibidem*, p. 8–9).

⁸ Lucia Pușcariu, căs. Bologa (1866–1957), soră mai mare a lui Sextil Pușcariu.

⁹ Dora (Dorica) Pușcariu, căs. Buicliu (1883–1960), sora mai mică a lui Sextil Pușcariu.

¹⁰ Valeriu Lucian Bologa (Mocu; 1892v1971), profesor de istorie a medicinei la Universitatea din Cluj, prof. Ioan Colan (1902–1969), acad. Constantin Lacea (1875–1950).

Apreciind că are încă multe de finalizat în planul memorialisticii și în domeniul epistolar, dorește să-și dedice această ultimă parte a vieții redactării lucrărilor din această categorie. Nora sa avea să mărturisească mai târziu:

„L-am auzit spunând că nu-l mai interesează filologia, ca și când pentru el n-ar mai exista. Toată atenția lui se concentrează acuma asupra lucrărilor care să apară după moartea lui.

Sextil se apucă de lucru. Se instalează la o masă din sufragerie, cu mașina de scris cu tot materialul pe care avea să-l prelucereze. Sunt acolo scrisori, jurnalul lui, amintiri, însemnări. *Spîta unui neam*¹¹ e pe jumătate gata. Are s-o termine. Urmează *Brașovul de altădată*¹², *Călare pe două veacuri*¹³, *Războiul din 1914–1918 și În România Mare*¹⁴, volum la care lucra încă în preziua morții lui. În paralel, își clasează și-și adnotează uriașa corespondență. Cum am spus, a mărturisit că nu-l mai interesează filologia. Gîndul și sufletul lui se adâncesc în trecut. Ies la iveală frumoasele amintiri în care noi, cei ce am prins acele vremuri, ne regăsim” (*ibidem*, p. 9).

După o perioadă tulbure, cu episoade greu de depășit, în viața sa, se instalează un calm relativ, era însă liniștea adâncă de dinaintea furtunii:

„Sextil se simte bine. Duce cu regularitate o viață liniștită, cu regim fără sare, cu multe plimbări în grădină, seara cu câte o pacientă, ziua cu câte o vizită, pe care cei din jurul nostru i-o fac.

Continuă să lucreze cu mare voință, cu îndârjire, obligă mâna stângă să devină mâna dreaptă și cu mâna stângă își bate toate memoriile la mașină. A rămas calm, binevoitor și echilibrat. Satisfacția muncii îi dădea un echilibru pe care l-a avut până la urmă. Era mulțumit că e la Bran și împreună cu familia, deși lipseau doi dintre ai noștri: soția lui, Leonora și ginerele lui, Grigore Manoilescu.

Din punct de vedere material, aveam ce ne trebuie: hrană și, mai ales, lemne, în ier-nile reci și prelungite de la Bran. Suntem, în general, mai liniștiți, izolați cum eram acolo în Bran, departe de vînzoleala și de schimbările brutale care se întîmplau în țară. Domnița Ileana ne oferea o stabilitate și o ocrotire, ca să spun așa, pentru că avea încă o anumită autoritate asupra regimului care se înfiripa” (*ibidem*, p. 9–10).

Aflîndu-se la Bran, în 21 ianuarie 1947, Pușcariu răspunde unei epistole a istoricului și criticului literar I. E. Torouțiu¹⁵, făcînd precizări cu privire la starea sa critică:

„În scrisoarea d[umi]tale adusă de fiica-mea de la București îmi scrii că te-ai cam lungit la vorbă, ca oamenii care încep să îmbătrînescă. Folosul e de astădată al celui ce

¹¹ Pușcariu 1998 – nota n., E.S.

¹² Pușcariu 1977 – nota n., E.S.

¹³ Pușcariu 1968 – nota n., E.S.

¹⁴ Cele două părți ale volumului *Memorii* din 1978, redactate între 10 decembrie 1947 și până cu o zi înaintea morții; cf. Faițuc 2000, p. LXXXVI.

¹⁵ I. E. Torouțiu (1888–1953), critic și istoric literar literar, membru corespondent al Academiei Române.

a îmbătrânit de-a binelea, al meu, care am primit o scrisoare lungă și plină de amănunte interesante.

Din nenorocire, infirmitatea mea nu-mi permite să mă revanșez, căci bătutul la mașină cu mâna stângă, singura de care mă mai pot servi, cere eforturi prea mari” (Scurtu 2015).

La mai puțin de două luni, la 14 martie 1947, tot de la Bran se adresează printr-o altă scrisoare „Domniei sale I. E. Torouțiu, membru corespondent al Academiei Române”, arătându-i, printre altele, și starea în care se afla:

„Precum vezi, scrisoarea asta am bătut-o la mașină cu hârtie indigo. Panglica pentru mașina de scris nu se află sau, dacă se găsește, e atât de rea, încât după ce ai întrebuițat-o de câteva ori, se scâmoșează și literele mașinii sau mai sar.

Cum, din cauza infirmității mele, nu pot scrie decât cu stânga la mașină, toată colaborarea mea la publicația d[umi]tale o pot face numai dacă îmi poți trimite una sau două panglici bune, fie chiar vechi, de preferință jumătate neagră și jumătate roșie.

Din legăturile d[umi]tale poți obține mai ușor decât mine. Dacă ai și hârtie pentru introducerile mele, pot fi căzăturile de la coalele întrebuițate în tipografie, cu atât mai bine.

Aici, la Bran, nu găsesc nimic, nici hârtie indigo, nici plicuri mari pentru clasarea scrisorilor” (*ibidem*).

Ziua de 5 mai 1948 îl găsește pe Sextil Pușcariu la Bran, în casa de unde admira dealurile Sohodolului, Bucegii, castelul medieval, Măgura. Sosise momentul în care inima savantului a încetat să bată. Sfârșitul a venit să pecetluiască, în mod simbolic, sufletul și obârșia sa brăneană. Nu cred că și-a dorit altfel!

„Fără un avertisment prealabil, fără să se fi simțit mai rău, sfârșitul se apropia. Eram alături în camera lui de baie. Avea obiceiul să ia cu el un clopoțel cu care avertiza că și-a terminat toaleta și e momentul să vie cineva să-l ia sau să-i aducă bastonul, ca să iasă și să se îmbrace în cameră. Deodată aud clopoțelul căzând pe cimentul din baie. Am înțeles imediat și m-am dus după ajutor. Lia era la București, tocmai în momentul acela. L-am transportat în cameră și, după câteva ore, s-a stins” (Pușcariu M., mss, p. 11).

Este înmormântat la Brașov, în cimitirul de pe Groaveri, alături de alte personalități ale orașului. „La înmormântare, lume puțină. A venit din partea Muzeului Ștefan Pașca și a rostit câteva cuvinte la căpătâiul lui Sextil Pușcariu” (*ibidem*). Alexandru Lapedatu, secretar general al Academiei Române a rostit o cuvântarea de adio.

Post-mortem, este „beneficiarul” Decretului 76 din 1948 cu privire la transformarea Academiei Române în Academia Republicii Populare Române¹⁶, prin care, alături de alți titani ai științei și culturii naționale, este exclus din rândurile Academiei Române (cf. Popescu Gogan 1999).

2. Indiferent de umbrele uitării ce se aștern inerent, Sextil Pușcariu rămâne, în amintirile și sufletul oamenilor din zonă, în memoria colectivă, aceeași figură

¹⁶ Monitorul Oficial, nr. 132 bis, 09 iunie 1948.

luminoasă și demnă, om cu aleasă ținută morală și onoare, inegalat iubitor al plăurilor natale și oamenilor de aici.

Printre locuitorii satelor brăne, savantul era cunoscut în cele mai dese cazuri cu apelativul de „domnul Sextil”, sau „profesorul Sextil Pușcariu”. Una din nepoatele preferate, lingvista Magdalena Vulpe, afirma:

„«Țăranul român», termen generic, nu este, prin urmare, o noțiune abstractă pentru Pușcariu, ci îl evocă, de cele mai multe ori, pe brănean. Pe acest brănean, «domnul Sextil» – cum îi spunea lumea pe aici în copilăria mea – îl cunoștea, îl respecta și-l iubea – fără să-l idealizeze însă” (Vulpe 1979–1980, p. 501).

Tinerii din Bran îi purtau respect și aleasă prețuire și au povestit cu nostalgie întâlnirile lor cu savantul:

„Îl văd și acum, trecând prin Bran cu remarcabilă distincție și prestanță, ridicând pălăria de la distanță, pentru a saluta el primul pe cei întâlniți în drum. Se spunea în acel timp că saluți ca Sextil Pușcariu”¹⁷.

Același interlocutor, directorul de la Școala din Predealul Branului, își amintea de sărbătorile de altădată:

„În ajun de Anul Nou, mergeam cu «Plușor» la mai multe familii din Bran. Eram primiți cu multă bucurie de Domnița Ileana, Sextil Pușcariu, Dr. Stoian. Eram bine organizați, aveam un plug tras de boi și, pe lângă urările tradiționale, unul dintre noi care era mai talentat, îl amintesc pe Liviu Popovici, pregătea pentru fiecare câte o poezie. Savantul era nespuse de încântat, ne invita în casă, ne cinstea și stătea cu noi de vorbă, se interesa să afle de unde am găsit colindele”¹⁸.

Desigur, în multe ocazii, Sextil Pușcariu are prilejul să întâlnească consăteni aflați în funcții înalte și să constate solidaritatea lor:

„Fiind aproape de Ministerul Comunicațiilor, m-am dus acolo să iau viza pe carnet. Pe când așteptam, iată ministrul Moșoiu¹⁹. Foarte încântat că mă vede, m-a luat la sine în birou și m-a întrebat ce mai fac. «Cerșesc pentru Muzeul Limbii Române». Cum interesul lui pentru filologie e extraordinar, mi-a cumpărat și plătit imediat 10 ex.” (Pușcariu 1978, p. 646).

Alte mărturii vorbesc despre modul cum își petrecea vacanțele la Bran:

„Pe Sextil Pușcariu l-am cunoscut încă din copilărie, fiind vecin. Eram elev la Gimnaziul din Bran și vara asistam la partidele de tenis organizate de el în Izlaz. Adesea eram pus să adun mingile care ieșeau din teren și să le dau jucătorilor. Se întâmpla ca o

¹⁷ Ioan Boș, Bran (Stoian 2002, p. 39–40).

¹⁸ Ioan Boș și Nicolae Boș, Bran (Stoian 2002, p. 41–42).

¹⁹ Generalul Traian Moșoiu (1865–1932) s-a născut la Tohanul Nou, plasa Bran, tatăl său provenind dintr-o familie de naționaliști români din Șimon–Bran. În 1924, când notează Sextil Pușcariu, era ministru al industriei și comerțului.

minge să se ascundă prin tufe și frunze și eu o făceam pierdută, însă profesorul nu se supăra. Toamna când începea școala mă lăudam cu ea colegilor. Nimeni nu avea o asemenea minge. Erau mingi franțuzești sau nemțești”²⁰.

„De multe ori, atunci când avea nevoie de anumite reparații tehnice la casă, mergeam cu fratele meu Gigi, care făcuse școala de arte și meserii. Totdeauna ne plătea omenește, ne cinstea și vorbea cu noi foarte frumos, era o plăcere”²¹.

Brănenii apelau adesea pentru ajutor la Omul Sextil Pușcariu, ne-a mărturisit Isaie Obancea din Șimon:

„Tatăl meu care îl cunoștea pe Academicianul Profesor Sextil Pușcariu s-a dus la el acasă să-l întrebe, prin el, pe fiul său Dr. Radu Pușcariu, directorul spitalului, dacă mai există vreo șansă să scap sau să încerc să mă transfer la un spital din Brașov sau București. Sextil Pușcariu locuia lângă parc și acolo l-a primit pe tata, iar mama l-a așteptat afară. Doctorul Radu Pușcariu i-a explicat tatei că nu mai are ce să-mi facă și că ar mai fi de încercat încă o doză mare de penicilină, care însă este foarte scumpă și nu se găsește. Părinții vânduseră o vacă și era greu să mai facă ceva. Întorcându-se pe drum pe lângă castel, în timp ce mama nu-și mai putea opri lacrimile, a trecut domnița Ileana. Aceasta o cunoștea pe mama, căci stătuse cu mine la spital. Atunci a oprit mașina și a întrebat-o:

– De ce plângi, femeie?

Iar ea a răspuns:

– Cum să nu plâng! Am fost la Domnul Profesor Sextil Pușcariu care mi-a spus că nu mai este nicio nădejde...”²².

În memoria colectivă a satelor Branului, marele învățat a rămas simbolul dragostei și solidarității umane, modelul onoarei și demnității, al decenței și nobleței.

Un exemplu al sentimentelor sale profunde, al preocupării și grijii permanente pentru formarea și educarea pe coordonatele dragostei de știință și cultură este sprijinul permanent pe care l-a acordat nepotului său de la sora Lucia, viitorul prof. univ. Valeriu Lucian Bologa (Pușcariu 1978, p. 671), rămas la numai șase ani orfan. I-a insuflat dragostea de carte, l-a îndrumat să studieze în marile centre universitare din Europa, Paris, Leipzig, Viena, Graz, Jena, Innsbruck, iar în final a avut satisfacția de a fi fost colegi la Universitatea Daciei Superioare de la Cluj.

Dragostea savantului față de Bran și urmele Pușcarilor de aici se regăsesc și la acest nepot îndrăgit și mângâiat cu numele „Mocu”, omul de știință cu largă recunoaștere, care semna cu modestie „Mocu de la Bran” (cf. Stoian 2002, p. 36–38).

În 9 aprilie 1971, Valeriu Lucian Bologa, la încheierea unei scrisori adresate nepoatei sale Ileana Pușcariu-Micșia, mărturisea:

²⁰ Emilian Stoian (1916–2011), Bran.

²¹ Emilian Stoian.

²² Isaie Obancea, Șimon. Vezi și Stoian 2012, p. 115–121.

„Dacă merg în iunie la Braşov, va fi ultima mea călătorie, mă simt prea obosit să fac pe voiagorul – te voi înştiinţa la timp ca să închei acest drum al amintirilor cu o plimbare la Bran. Şi ea ultima” (Marin 1995, p. 82).

Este pilduitor momentul în care, la Braşov, a poposit Nicolae Iorga, care s-a întâlnit cu personalităţi culturale ale oraşului, reuniune la care a avut privilegiul să participe şi Valeriu Lucian Bologa (Iszák–Bologa 1995, p. 37):

„Prin 1903–1904, Nicolae Iorga poposise iarăşi la Braşov. Pentru cărturarii români ai cetăţii de sub Tâmpa, prezenţa lui însemna întotdeauna un eveniment. Bunicul meu îl invitase la masa împreună cu profesorii de la şcolile româneşti şi alţi intelectuali de seamă. Erau vreo 20 de persoane. Venise de la Bran bătrânul Ioan Puşcariu, «Cavalerul», membru al Academiei Române; între oaspeţi mai erau învăţatul academician Andrei Bârseanu, Virgil Oniţiu, doctorul Gheorghe Baiulescu şi mulţi alţii, cu toţii au tăiat un fâgaş în viaţa Transilvaniei de odinioară. La coada mesei şedeam şi eu, un copil de 12 ani. Îi sărutasem mâna marelui învăţat, tăceam chitic şi ascultam cu sfinţenie ceea ce discutau «bătrânii»” (Bologa 1995, p. 92.).

3. Scrierile marelui filolog constituie o adevărată frescă a regiunii Branului, cu oamenii şi istoria lor

Extrem de valoroase sunt însă mărturiile ce pornesc din sufletul celor din familie, a celor ce au petrecut mai mult timp în preajma sa:

„Am trăit în familia lor, alături de Leonora şi de Sextil, mulţi ani din viaţa mea, ca nepoată, ca elevă şi ca noră şi am ajuns la concluzia că Sextil avea acele calităţi de caracter care-l fac pe om să fie om adevărat.

Şi totuşi, într-o privinţă s-a înşelat: într-un moment de deprimare, mi-a spus că are să fie în curând uitat, că prea puţină lume o să-şi aducă aminte de el...” (Puşcariu M., mss, p. 11–12).

Aşa cum a simţit şi a făcut toată viaţa, cărturarul a iubit cu pasiune, până la ultima bătaie a inimii, aceste plaiuri, s-a identificat cu Branul şi natura sa înconjurătoare, dorind să-şi înceapă somnul veşnic odată cu apusul soarelui care scaldă într-o lumină miraculoasă marele amfiteatru natural mărginit de splendoarea peisajului masivelor muntoase Buceci, Piatra lu Crai, Postovarul şi Leaota:

„Mă întorc de la plimbarea mea favorită, pe muchea celor două dealuri: Valea Rece şi Valea Grajdului. În asfinţit de soare. Cerul cu nori care se mişcau suri şi bruni ca lâna seină. Piatra Craiului schimbând înfăţişarea severă în lumina care apunea în dosul ei. Bucecii înroşindu-se de ultimele raze, spre sud, şi şirurile de dealuri albastre care se urmau unele după altele, iar în spre miazănoapte un curcubeu, care se revărsa arciş deasupra Postovarului.

Aşa aş vrea să fie şi sfârşitul meu. Să mai pot lumina odată ceea ce am bun şi frumos în firea mea şi apoi întunericul să se coboare repede...” (Puşcariu 1978, p. 770).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Babeș 1930 = George Babeș, *Cronica Bisericii ortodoxe-române din Sohodol – biserica nouă, plasa Bran, județul Brașov*, 1930.
- Besse 2010 = Jean-Paul Besse, *Ileana l'archiduchesse voilée*, Versailles, Via Romana, 2010.
- Bologa 1995 = Valeriu L. Bologa, *Rememorări sentimentale*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995.
- Cooke 2011 = Bev. Cooke, *Principesă și monahie: Principesa Ileana – Maica Alexandra*, București, Editura Sophia, 2011.
- Faiciuc 2000 = Elisabeta Faiciuc, *Sextil Pușcariu. Bibliografie*, Cluj-Napoca, Editura Clusium–Editura Muzeul Limbii Române, 2000.
- Ileana 1947 = Ileana, Domniță a României, *Spitalul „Inima Reginei”, Bran 1944–1947*, Brașov, Tipografia „Astra”, Brașov, 1947.
- Ileana 1954 = Ileana, Princess of Romania, *Hospital of the Queen's Heart*, New York, Rinehart & Company, 1954.
- Ileana 1999 = Ileana, Principesă de România, Arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, București, Editura Humanitas, 1999.
- Iszák–Bologa 1995 = Samuel Iszák, Sandu Bologa, Valeriu Lucian Bologa *evocare monografică*, Cluj-Napoca, Editura Miracolul Cuvântului, 1995.
- Marin 1995 = Florea Marin, *Vieți dedicate omului. Personalități medicale clujene. V. L. Bologa*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.
- Popescu Gogan 1999 = Petre Popescu Gogan, „Demolarea” *Academiei Române*, în „Memoria. Revista gândirii arestate”, 1999, nr. 28, p. 8–11.
- Pușcariu 1968 = Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895–1906)*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Pușcariu 1977 = Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977 (retipărire: Brașov, Editura Schei, 2001).
- Pușcariu 1978 = Sextil Pușcariu, *Memorii*. Ediție de Magdalena Vulpe. Prefață de Ion Bulei. Note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978.
- Pușcariu 1998 = Sextil Pușcariu, *Spița unui neam din Ardeal*. Ediție, note și glosar de Magdalena Vulpe, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1998.
- Pușcariu I. C. 1913 = Ioan Cavaler de Pușcariu, *Notițe despre întâmplări contemporane*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1913.
- Pușcariu M. 1999 = Maria Pușcariu, *Ultimii ani ai lui Sextil Pușcariu*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Philologia, XLIV, 1999, nr. 1–2, p. 29–34.
- Pușcariu M., mss = Maria Pușcariu, *Ultimii ani ai lui Sextil Pușcariu*, mss. 12 p.
- Pușcariu–Pușcariu–Petrișor 2012 = Ioan A. Pușcariu, Valeria I. Pușcariu–Petrișor, *Sohodolul Branului*. Monografie îngrijită de dr. Emil Stoian, Brașov, Editura Pastel, 2012.
- Scurtu 2015 = Nicolae Scurtu, *Sextil Pușcariu în anii senectuții*, în „România literară”, 2015, nr. 18, p. 15.
- Stoian 2000 = Emil Stoian, *Portrete din Bran*, Brașov, Editura „Dealul Melcilor”, 2000.
- Stoian 2001 = Emil Stoian, *La Bran, un bust al cărturarului Sextil Pușcariu*, în „România turistică”, 2000, nr. 2 (149), p. 7.
- Stoian 2002 = Emil Stoian, *Portrete din Bran*, Brașov, Editura „Dealul Melcilor”, 2002.
- Stoian 2012 = Emil Stoian, *Regina Maria în amintirile Branului*, Baia Mare, Editura Marist, 2012.
- Vulpe 1979–1980 = Magdalena Vulpe, *Sextil Pușcariu despre Bran și brăneni*, în „Cumidava” (Brașov), XII, 1979–1980, nr. 1, p. 482–497.

SEXTIL PUȘCARIU AND BRAN. THE LATTER PART OF HIS LIFE
(Abstract)

The origin, life, activity and especially the soul of Sextil Pușcariu, the great linguist, are in close relationship with Bran. The scholar passionately loved this wonderful region and lived his last years there, in the villa his father donated to him.

Cuvinte-cheie: *Sextil Pușcariu, Bran, Sohodol, Poarta.*

Mots-clés: *Sextil Pușcariu, Bran, Sohodol, Poarta.*

*Bran, str. dr. Aurel Stoian, 26
jud. Brașov
stoiancoriolan.emil@gmail.com*